

## **АТЕЇСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ БІЛЬШОВИКІВ СЕРЕД НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ В 1920-ті РОКИ**

*В статті на основі аналізу архівних документів, періодичної преси та монографічної літератури аналізується розвиток культурно-релігійної громадської ініціативи національних меншин України в 1920-ті роки. Визначаються особливості діяльності релігійно-просвітницьких громадських об'єднань, їх стосунки з компартійними органами. Висвітлюється антирелігійна робота компартійних органів, яка була направлена на ліквідацію клерикальних громадських об'єднань національних меншин.*

**Ключові слова.** *добровільні товариства, антирелігійні заходи, клерикалізм, національні меншини, культові споруди.*

Україна, як відомо, є однією із держав з яскравим поліетнічним складом населення, в якій поряд з титульною нацією проживають представники інших етнічних груп., найбільш чисельними з яких є росіяни, євреї, болгари, поляки, угорці та інші. При цьому всьому розмаїтті національного складу кожна окрема нація є невід'ємною складовою народу України та її історії. У 1990-ті роки в незалежній Україні дослідження етнічної історії стало одним із пріоритетних напрямків у світлі реалізації державної програми щодо відродження національних меншин. Однією із проблем, що потребує переосмислення і об'єктивного висвітлення, є культурно-релігійний розвиток національних меншин в цілому. Історія релігійно-культурного громадського руху національних меншин України в період формування тоталітарної держави в СРС 1920-ті

роки ще не отримала достатнього наукового висвітлення та комплексного аналізу, що викликає необхідність наукової розробки даної проблеми.

Метою статті є висвітлення основних напрямків розвитку культурно-релігійних та релігійно-просвітницьких громадських об'єднань національних громад України в 1920-ті роки, визначення особливостей взаємовідносин компартійних органів та представників даних об'єднань та ступеня залежності організацій від рішень партійно-владних структур.

Обрана тема не була об'єктом окремого дослідження, а лише розглядалась у контексті досліджень історії національних громад України в зазначений період. Вона знаходить свій дотичний відбиток під час розгляду особливостей соціально-економічного, суспільно-політичного, культурного складових життя етнічних меншин України. Так, варто відзначити праці Б.Чирка [1]. Вагомий науковий доробок дослідження етнополітичної і етносоціальної історії України в 20-30-х рр. ХХ ст. має Л.Якубова [2].

Із серйозними труднощами зіткнулася компартійна влада при проведенні атеїстичної роботи та антирелігійної пропаганди серед національних меншин. Влада не врахувала, що релігійність один із факторів національної ідентичності євреїв, німців, поляків. Серед національних меншин України були представлені різноманітні християнські церкви та іудаїзм. Серед болгар, молдаван та греків розповсюджені православні громади. Католицька церква значний вплив мала на поляків, чехів, серед німців діяли громади лютеран (баптисти, меноніти, абендліхтери, трясуни).

Для боротьби з релігійністю національних меншин влада використовувала два основні методи. А саме: заходи адміністративного тиску і засоби антирелігійної пропаганди. Перший із них полягав у постійному контролі за діяльністю громад і священників органами місцевої влади і ГПУ, створення вигаданих перепон при офіційній реєстрації общин, закриття культурних споруд і їх перепрофілювання. Зокрема, у 1926 році Черняхівський РВК перепрофілював у школи відібрані приміщення місцевого костелу та Нейборкського молитовного будинку [3, арк.1]. 1927 року у Житомирі була закрита Хоральна синагога, [4, арк. 40] у Володарську одна із синагог була передана артілі кустарів для створення у ній виробничих майстерень [5, арк. 122]. Подібного роду акції здійснювались у всіх місцях компактного проживання національних меншин Української СРР.

Другий полягав у активній діяльності антирелігійних організацій, зокрема, безвірників та інших громадських організацій, проведенні антирелігійних вечорів у клубах та хатах читальнях і т.д. Рішення про організацію антиклерикальних кампаній приймалося керівництвом Євсекцій та доводилося до відома місцевого активу. Так, Главбюро євсекцій 15 лютого 1922 року прийняло рішення про організацію на місцях антиклерикальних кампаній. На виконання рішення у губернії було розіслано плани проведення антирелігійних вечорів та тези виступів в зборах єврейської робітничої молоді. Окремо Главбюро розіслало програми антирелігійних Пасхальних вечорів [6, арк. 1, 15]. На виконання програми Євбюро Одеського губкому КП(б)У 16 листопада 1922 року постановило провести в клубах, читальнях антирелігійні вечори у дні єврейських релігійних свят та організувати на підприємствах де працюють єврейські робітники виробничі суботники [7, арк. 17].

Створюється мережа національних робітничих клубів та шкіл. ЦК КП(б)У розглядав роботу клубів як обов'язкову агітаційно-пропагандистську роботу для всіх національних відділі агітації і пропаганди. Клуби мали стати «центрами, що направляють всю роботу політичну і культурно-просвітницьку в напрямку комуністичного будівництва та пролетаризації національних меншин» [8, с. 194]. В Харкові у 1920 році місцеві євсекції стали ініціаторами створення єврейського національного клубу ім. III Інтернаціоналу. Клуб об'єднував 400 єврейських робітників міста [9, с. 195]. У клубі проходили молодіжні комуністичні вечори, організовувались атеїстичні читання, працювала дитяча атеїстична спілка. У Катеринославі в другій половині 1920-х років працювали Клуб швейників, Клуб кустарів-ремісників, дитячий єврейський клуб ім. III Інтернаціоналу. В грудні 1924 року його відвідувало 100 дітей (48 хлопчиків та 52 дівчинки). При клубі працювали 5 педагогів, які керували спортивною, театральною секціями, художньою студією та драматичним гуртком [10, с.28].

В Києві в 1925 році було організовано Київський Будинок Народів Сходу. Будинок реєструвався як громадська культурно-просвітницька організація, що має надавати національним меншинам Києва та округи культурно-просвітницьку допомогу у розбудові соціалістичної національної культури. Окремим напрямком роботи Будинку визначалась боротьба за атеїстичний світогляд представників народів сходу [11, арк. 11-12].

На засіданні Гуровської організації «Безбожник» від 1 серпня 1928 року основним завданням осередку визначалось проведення пропаганди нового життя серед польського населення та нищення осередків релігійного життя польських громад [12, арк. 31].

Ще одним напрямком антирелігійної пропаганди стали хати-читальні, бібліотеки при національних Будинках. Так, Польська секція Одеського губкому в грудні 1920 року на базі бувшого «Польського Дому» відкрила Польський робітничий клуб ім. Людовика Вирина. При клубі запрацювала бібліотека та польська школа [13, арк. 10]. В них формувались великі атеїстичні підбірки журналів, класичної та сучасної радянської літератури. Більшість книг були російською мовою. Літератури мовою національної групи, яка проживала в населеному пункті не вистачало. Так, за даними тогочасної преси в єврейських містечках Мітковичі, Бердичеві, Олевську є в наявності до 3 тис. книг, з них на ідиш лише 20 відсотків [14, с.32].

В Харкові в 1920 році був відкритий політклуб і читальня для естонських робітників місцевих підприємств. Для антирелігійної пропаганди при читальні Естонський відділ агітації і пропаганди при ЦК КП(б)У у вересні 1920 року організував атеїстичний гурток [15, арк. 185].

Серед національних меншин Української СРР на початку 20-х років XX ст. сильний вплив мали представники національного духовенства. Священники більшості конфесій мали гарну освіту, яка була кращою ніж у місцевого більшовицького активу. Провладні активісти не могли конкурувати з релігійними осередками за голоси віруючих.

Спроба створити антирелігійні гуртки при польському клубі Миколаєва провалилась. З жовтня 1925 року по 1 липня 1926 року тут було прочитано польською мовою дві доповіді про походження релігії та три лекції про виникнення життя на землі професором Сапожниковим, їх відвідало лише кілька десятків поляків [16, с.295].

Не допомагало розповсюдження антирелігійних журналів мовами нацменшин. Погано розходились примірники журналів «Апікойрес» (єврейська), «Фен ден дін»(татарська), «Войовничий безвірник»(польська), «Нове село»(німецька) [17, с.3].

В квітні 1929 року владними органами було заборонено всі види релігійної діяльності, крім богослужінь. Почалося масове знищення матеріальної основи діяльності релігійних общин.

З метою проведення антирелігійних кампаній та дискредитації національного духівництва компартійні органи влади створюють у 1925 році громадську організацію Всеукраїнську раду спілки безвірників (з 1929 року - Спілка Войовничих безвірників). Товариство мало провадити цілеспрямовану та широкомасштабну боротьбу з церквою, здійснювати усну та друковану антирелігійну пропаганду, а також вести атеїзацію освіти, науки та культури, побуту населення Української СРР. Крім того осередки товариства мали активно сприяти репресивним заходам державних органів проти священників та активних прихожан.

При СВБ створювались національні секції, які мали разом з організаціями Інтернаціоналу пролетарських вільнодумців, чехословацькою організацією пролетарських безвірників «Свац» (Спілка пролетарських безвірників) вести активну антирелігійну пропаганду.

Форми роботи товариства були різноманітними. Так, при Одеській радянській партійній школі був створений німецький семінар з підготовки організаторів і пропагандистів-антирелігійників. З 1926 року видавався німецькою мовою атеїстичний журнал «Нова країна». Його тираж у 1927 році складав 500 примірників, а уже 1928 року – зріс до 1200. Розповсюджувались серед активістів методичні матеріали, німецький антирелігійний підручник, при всіх німецьких газетах відкривалися «Куточки Безвірників» [18, с.339].

У національних селах товариство організувало конкурси на кращий безвірницький осередок. Кампанії проводились у різних напрямках – це ведення антирелігійних куточків у школах, розповсюдження безвірницької літератури, перевірка діяльності культурно-просвітницьких працівників. Так, у 1929 році конкурс проводився у польських селах Правобережної України [19, арк. 24].

В 1931 році Український ТЗЕТ разом із СВБ провели кампанію з огляду антирелігійної роботи серед євреїв. Осередки товариств в рамках кампанії здійснювали поширення серед євреїв ідей про шкідливість релігії для трудящих. Одночасно розповсюджувався журнал «Дер Алікойрес». Його мали підписати всі підшефні колгоспи [20, с. 199].

У польських сільрадах Волині під патронатом товариства створювались гуртки природознавства та техніки. На 1927 рік гуртки діяли в Мархлеському районі, Романівському (склозавод), Новоград-Волинському (с. Сусли) та Володарському(с. Старий-Бобрик) районах [21, арк. 32].

Культ войовничого атеїзму набув апогею під час суцільної колективізації, коли небажання національного селянства вступати до колгоспу оцінювалось як наслідок ворожих дій релігійних організацій. Насадження безбожництва, нищення культових споруд і пам'яток стало частиною репресивної політики влади, позаяк арешти священників і «показові процеси» над ними мали створити атмосферу страху і покори. Польська газета «Серп» дійшла до того, що назвала Великдень «куркульсько-фашистським празником», а саме святкування оцінила як «наступ куркулів» і дії «фашистської агентури». В іншій польській газеті «Голос молоді» було відкрито рубрику «Боротьба з релігією – боротьба за соціалізм», друкуючи рекомендації щодо проведення активістами громадських організацій анти великодньої кампанії [22, с.207].

Проте недолугість антирелігійної пропаганди призвела до того, що журнал «Безвірник» у 1933 році писав про роботу серед національних меншин як найвідсталішу ділянку, а в інформації ЦК КП(б)У від 11 серпня 1935 року повідомлялося про активізацію єврейських національно-клерикальних елементів, переповнені синагоги Одеси, Херсона Умані і створення підпільних хедер в Овручі. Журнал «Безвірник» 1935 року інформував про поновлення роботи костелу, кірхи та сектантських молитовень в Одеській області. В цілому, з жалем журнал констатував, безвірницька робота на Одещині перебуває в стані небувалого ще занепаду. Аналогічна ситуація була і на Вінниччині. Районні організації СВБ не виконували своїх завдань, а в єврейських і польських селах антирелігійної роботи майже не було [23, с.180].

Не мала результативності у національних селах войовнича антирелігійна пропаганда більшовиків. Нерідко вона викликала зворотну реакцію. Так, у селищі Іваничкє через його віддаленість від косялоу протягом майже трьох років не було відмічено будь-яких спроб щодо хрещення дітей з боку польського жіноцтва. І лише після відвідань села завідуючим польбюро Ржепинським і проведених ним антирелігійних лекцій і бесід у селі з'явився німець-ксьонз і охрестив дітей [24, с.296].

Отже, вивчення історії громадських об'єднань національних меншин України у 20-30-ті роки XX ст. доводить, що компартійне керівництво республіки покладало на організації насамперед «інтернаціональні» функції, які передбачали підпорядкування національного життя завданням більшовицького експерименту. Політико-правовий режим, у межах якого функціонували громадські організації репрезентував собою сукупність умов, за яких громадські об'єднання свої статутні та позастатутні завдання. При цьому і завдання,

і умови визначалися політичним керівництвом партії на об'єднання громадськості та сприяння державі у здійсненні партійним апаратом режимних параметрів функціонування системи громадських об'єднань. За відсутності скільки-небудь значного прошарку комуністів у національних адміністративно-територіальних одиницях, особливо у національному селі, влада робила ставку на співчуваючі їй групи – незаможників. Вони об'єднувались у класові та професійні спілки, з завданням втягнути національні меншини у більшовицький експеримент. Діяльність добровільних товариств, класових спілок та кооперативних організацій постійно контролювалась та «шліфувалась» з боку компартійних органів, як в центрі, так і на місцях.

### Джерела та література

1. Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20-30 роки ХХ століття) / Б.В. Чирко. – К.: Асоціація «Україна», 1995. – 215 с.
2. Якубова Л. Етнічні меншини в суспільно-політичному та культурному житті УСРР. 20-і – перша половина 30-х рр. ХХ ст. / Л. Якубова. – К: НАН України; Інститут історії України, 2006. – 507 с.
3. Державний архів Житомирської області. – Ф.р.308. – Оп.1. – Спр.18.
4. Державний архів Житомирської області. – Ф.р.308. – Оп.1. – Спр.18.
5. Державний архів Житомирської області. – Ф.р.308. – Оп.1. – Спр.18.
6. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1538.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1203.
8. Мельниченко В.Е. Интернациональное сплочение трудящихся: страницы исторического опыта (На материалах Украины) / В.Е. Мельниченко. – К.: Вища школа, 1986. – 304с.
9. Мельниченко В.Е. Интернациональное сплочение трудящихся: страницы исторического опыта (На материалах Украины) / В.Е. Мельниченко. – К.: Вища школа, 1986. – 304с.
10. Быстряков А. Евреи Екатеринослава-Днепропетровска (XX век) / А. Быстряков. – Днепропетровск: «АРТ-ПРЕСС», 2002. – 198 с.
11. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.112.
12. Державний архів Житомирської області. – Ф.п.42. – Оп.1. – Спр.420.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.253.
14. Школьников Э. Трансформация еврейского местечка в СССР в 1930-е годы / Э. Школьников. – М., 1996. Электронний ресурс. [режим доступу]: <http://jhistory.nfurman.com/lessons9/1930.htm>. – С.32.
15. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.342.
16. Котляр Ю. Польське населення Півдня України в добу нової економічної політики (1921-1929 рр.) / Ю Котляр // Поляки на Півдні України: історія та сьогодення. Т.1. – Київ-Миколаїв, 2008. – С. 294-297.
17. Робота серед нацменів та інтернаціональну – в центр уваги // Безвірник. – 1933. – №7-8. – С. 2-4.
18. Безносів А.И. Религиозная жизнь немецкого населения юга Украины и политика Советской власти (1920-1928 гг.) / А.И. Безносів // Немцы России и СССР: 1901-1941 гг.: Материалы Международной научной конференции, Москва, 17-20 сентября 1998 г. – М., 1999. – С.329-342.
19. Державний архів Житомирської області. – Ф.п.42. – Оп.1. – Спр.23.
20. Журба М.А. Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20-30 рр. ХХ ст.): Монографія / М.А. Журба. – К.: Наук. світ, 2002. – 499 с.
21. Державний архів Житомирської області. – Ф.п.42. – Оп.1. – Спр.412.
22. Калакура О. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті / О. Калакура. – К.: Знання України, 2007. – 508 с.
23. Рябошапка Л. Правове становище національних меншин в Україні (1917-2000 р.): монографія / Л. Рябошапка. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 484с.
24. Котляр Ю. Польське населення Півдня України в добу нової економічної політики (1921-1929 рр.) / Ю Котляр // Поляки на Півдні України: історія та сьогодення. Т.1. – Київ-Миколаїв, 2008. – С. 294-297.

### ***Мотричук Р. Г. Атеистическая деятельность большевиков среди национальных меньшинств Украины в 1920-е годы.***

*В статье на основе анализа архивных документов, периодической печати и монографической литературы анализируется развитие культурно-религиозного движения национальных меньшинств Украины в 1920-е годы. Определяются особенности деятельности религиозно-просветительских общественных объединений, их отношения с компартийными органами. Отображается антирелигиозная работа компартийных органов, которая была направлена на ликвидацию клерикальных общественных объединений национальных меньшинств.*

***Ключевые слова.*** Добровольное общество, антирелигиозные мероприятия, клерикализм, национальные меньшинства, культовые сооружения.

### ***Motrichuk R. G. The atheistic activity of Bolsheviks is among the national minorities' members in Ukraine in 1920-th.***

*In the article on the basis of the archived documents, periodic press and monographic literature analysis the development of culture-and-religious public initiative of national minorities of Ukraine is analyzed in 1920-th. The specific features of religiously-elucidative public associations activity are determined, their relationships with Communist Party organs. Anti-religious work of Communist Party organs, which was aimed to liquidation of clerical public associations of national minorities, is illuminated in this article.*

***Keywords:*** voluntarily societies, anti-religious measures, clericalism, national minorities, cult buildings.